

Вывучэнне рамана Кузьмы Чорнага “Сястра” ў ВНУ

А.М.МЕЛЬНИКАВА

Раман “Сястра” К.Чорнага параўнальна нядаўна належным чынам асэнсаваны і ацэнены нашым літаратуразнаўствам. Працяглы час яго несправядліва лічылі “творчай няўдачай” пісьменніка, etc. А між тым “Сястра” займае ключавое месца як у спадчыне К.Чорнага, так і ў гісторыі беларускай літаратуры ўвогуле. Гэта першая спроба стварэння філасофскага рамана ў нашай літаратуры, адзін з самых глыбокіх твораў па псіхалагічнай змястоўнасці вобразаў. Цікавыя навацыі К.Чорнага ў галіне формы, пошук новых прыёмаў і прынцыпаў выяўлення. Відавочна, што сёння вывучэнне гэтага твора патрабуе асаблівай увагі і, натуральна, новых падыходаў.

Пры азнаямленні студэнтаў з раманам К.Чорнага “Сястра” неабходна звярнуць іх увагу перш за ўсё на тое, што К.Чорны – пісьменнік, якому беларускае прыгожае пісьменства абавязана значным паглыбленнем філасофскага гучання, псіхалагізму. Вялікая роля празаіка і ва ўмацаванні нацыянальнага мастацкага стылю. Асабліва належыць падкрэсліць, што 20-я гады сталі для К.Чорнага перыядам станаўлення яго мастацкай індывідуальнасці, перыядам творчага росту і ўзлёту яго таленту. 20-я гады з’яўляюцца этапнымі для далейшага поступу нашага прыгожага пісьменства ўвогуле, прадвызначальнымі для яго развіцця. Творчасць жа К.Чорнага паказальная для беларускай літаратуры гэтага часу.

Студэнты павінны засвоіць, што “Сястра”, па першае, з’яўляецца пачаткам філасофскай прозы ў нашай літаратуры (побач з апавесцямі “Меланхолія”, “Дзве душы” М.Гарэцкага, “На ростанях” Я.Коласа). Будова рамана “Сястра” адпавядае жанравай прыродзе філасофскага твора. Галоўнымі героямі рамана з’яўляюцца інтэлігенты, людзі напружаных духоўных пошукаў. Яны паўстаюць як носьбіты пэўных уяўленняў пра чалавека. Героі твора амаль увесь час разважаюць, спрачаюцца паміж сабой. Гэта значыць, што ў рамане прысутнічае момант сутыкнення, супастаўлення поглядаў, пазіцый, “дыялог паміж свядомасцю герояў” (М.Бахцін) – важны кампанент філасофскага твора. Урэшце, у рамане асэнсоўваюцца такія “адвечныя” пытанні, як сутнасць чалавека, характар і мэты яго імкненняў, узаемаадносіны паміж людзьмі. Зварот да падобнай праблематыкі сведчыць пра сталенне беларускай мастацкай думкі, пра глыбіню, значнасць духоўных пошукаў К.Чорнага.

Цэнтральная ідэя рамана “Сястра” – ідэя гуманнага, паважлівага стаўлення да чалавека, успрымання яго як мэты і меры ўсялякіх дзеянняў і памкненняў. Гэта ідэя ў творы разгортваецца праз супастаўленне двух падыходаў да чалавека, дзвюх пазіцый, якія ўвасабляюць Ваця Браніславец і Абрам Ватасон. Мэтазгодна падкрэсліць, што ў рамане К.Чорнага адсутнічае прасталінейны, спрошчаны падзел на станоўчых і адмоўных персанажаў. Па сутнасці, Абрам і Ваця, як і астатнія героі рамана, робяць адну справу. Усе яны імкнуцца да пераўтварэння жыцця да лепшага. Характэрна, што Ватасон усведамляе сутнасць сваіх разыходжанняў з Браніслаўцам: “Тут якраз тое з’явішча, калі, робячы адну якую-небудзь справу, людзі ненавідзяць адзін аднаго. Адзін аднаго лічаць толькі паскуднікамі справы”[1].

Ваця Браніславец сцвярджае, што чалавека трэба паставіць як асноўную мэту ўсялякіх дзеянняў і праграм, абараняе права кожнага на ўласную думку, учынак. Герой не можа пагадзіцца з падаўленнем чалавечага “Я”, наступам на суверэннасць яго асобы, занябаннем пачуццяў. Браніславец адмаўляе прымус, гвалт над чалавекам у любых формах і пад любымі лозунгамі. Яго абурэе становішча, калі чалавек ператвораны ў бяздумнага выканаўцу чужых

загадаў: “Ну яно, пэўна, што так, нашто думаць. Няхай нехта другі падумае. Тут справа ясна. Для гэтага ёсць правядыры, усялякія вялікія кіраўнікі, каб думаць. А наша справа маленькая – дадзена гатовая думка – от табе і ўсё. Не варушыся...” (207-208). Браніславец не можа выкрэсліць са свайго сэрца саламяныя стрэхі, трухлявыя хаты. Яму балюча за прыніжаны выгляд бацькі, за безнадзейнасць у яго вачах, за тых, хто пакутуе і няшчасны. Абрам жа лічыць гэта прайвай мяккацеласці, перакананы, што неабходна быць цвёрдым і непахісным у змаганні.

Абрам Ватасон, “упэўнены ў сабе і вытрыманы думкамі сваімі” (93), зыходзіць з неабходнасці правядзення жорсткай лініі ў адносінах да чалавека, цвёрдага падпарадкавання яго пэўным правілам. Ватасон не прымае ў разлік пачуцці чалавека, мяркуе, што ў імя “ідэі” можна “пераступіць” праз іх: “...агульнасць застаўляе падначаліцца кожнае нутро” (3, 90). Больш таго, Абрам упэўнены ў непазбежнасці і правамернасці пэўных ахвяр дзеля дасягнення нейкіх мэт. Ідэя, перакананы Ватасон, апраўдвае пакуты і прыніжэнне чалавека. Пісьменнік добра разумеў небявельмі тактоўна і ўважліва ставіўся да людзей, быў занепакоены тым, што адспеку такіх “цвёрдых”, непахісных у сваёй рашучасці Абрамаў, якія распараджаюцца чужымі лёсамі. К.Чорны выступае супраць ператварэння чалавека ў “сродак”: “Ты з ім кланяешся дынаміцы, паставіўшы яе мэтай, а ты пастаў сябе, усіх, мэтай і застаў яе пакланіцца табе, пакінуўшы яе як неабходнасць у жыцці...” (47).

Неабходна давесці студэнтам, што К.Чорны, адмаўляючы такі падыход да чалавека, які ўвасабляе Абрам, усё ж такі не падае яго як цалкам адмоўнага героя. Ватасон, як і ўсе персанажы рамана “Сястра”, – асоба няпростая і неадназначная. Шмат у гэтага героя і добрых рыс. Ён не прагне высокіх пасадак. Галоўнае для Абрама – самарэалізацыя, магчымасць найбольш поўнага выкарыстання сваіх ведаў і сіл. Пад час камісарства менавіта Абрама абвінавачвалі ва ўпадніцтве і песімізме: “...сталі гаварыць пра мяне вакол, што я...шкодны чалавек сярод усіх творчых сіл нашае эпохі. Такі чалавек, які здольны бачыць сярод каменя, якое можна лічыць сімваламі нашага будаўніцтва, траву, якую таксама можна лічыць сімвалам таго, што слабае і што адмірае. Трава то ёсць, але навошта яе заўважаць” (174). Абрам – чалавек незалежны ў сваіх поглядах і дзеяннях: “Не паміруся я ніколі з усякім падначальваннем” (79). Рэплікі Ватасона сведчаць пра яго праніклівае, пра тое, што гэты герой вельмі цвяроза і скептычна ацэньвае сітуацыю, што складвалася ў краіне: “Шыльды для таго і існуюць на свеце, каб засляпляць сэнс саміх рэчаў” (14). Гэты сказ пра шыльды досыць паказальны.

Акрамя ідэі чалавечнасці, вобраз Ваці Браніслаўца ўвасабляе таксама ідэю пошукавасці, нястомнай актыўнасці асобы ў жыццёвым працэсе. Ваця ўвесь час імкнецца нешта зразумець, растлумачыць для сябе. Такім чынам, сімпатыі К.Чорнага на баку людзей няўрымслівых, творчых, якія пастаянна знаходзяцца ў пошуку, жадаюць удасканаліць сябе і свет. “Жывы чалавек”, – гаворыць пра Вацю Цівунчык, разумеючы пад гэтым апантанасць, незаспакоенасць героя. Пісьменнік пастаянна падкрэслівае ў характары Браніслаўца яго напружаны духоўны пошук, “утрапенне пачуццяў”. Менавіта такія дзейсныя, неабьяквыя людзі і з’яўляюцца “ўтварыцелямі жыцця”, рухавікамі жыццёвага працэсу.

У рамана “Сястра” знайшла працяг тэма чалавечага прызначэння, сэнсу жыцця, якая прагучала ў апавяданнях пісьменніка “Бяздонне”, “Дзень”, “На беразе” і інш. Па сутнасці, усе героі твора прагнуць дзейнасці, жадаюць прымаць самы актыўны ўдзел у няспынным жыццёвым руху. Гэта – своеасаблівы прынцып адносінаў да свету. Падобныя ўяўленні К.Чорнага аб прызначэнні чалавека звязаны з яго разуменнем жыцця як вечнага руху, няспыннага абнаўлення. І чалавеку, каб нешта ўяўляць сабой, неабходна ўвесь час імкнуцца наперад, не спыняцца ў сваім развіцці.

Асабліва належыць падкрэсліць, што для К.Чорнага на працягу ўсяго яго жыцця балючай, актуальнай была праблема спагады, суперажывання чалавеку. Надзвычай выразна, пранізліва прагучала яна і ў рамана “Сястра”. Нашы даследчыкі выказвалі розныя меркаванні адносна таго, хто ж усё такі з’яўляецца галоўным героем рамана – Ваця Браніславец ці Маня

Ірмалевіч. Існуе шмат довадаў на карысць Ваці, але ж нездарма сам аўтар акцэнтаваў увагу на вобразе Мані, калі даваў назву рамана. Як бы там ні было, для К.Чорнага важна сцвердзіць дабрыню, чуласць – пачуцці, якія нясе Маня. Письменнік пастаянна падкрэслівае гэтую Маніну сутнасць: “Нават і думкі яе мелі пачатак свой у сэрцы” (118), “...і як гэта яна павінна была апекавацца над усімі і клапаціцца аб іх” (118) Увасабленнем чалавечнасці ў яе, так сказаць, аголеным, безабаронным выглядзе з’яўляецца і Радзівон Цівунчык. “Слаўным чалавечнасцю”, “клапатлівым, як бацька”, называе героя письменнік.

Студэнтам будзе цікава ведаць аб прататыпах галоўных герояў. Так, Антон Адамовіч даводзіць, што Казімір Ірмалевіч – “гэта сам аўтар, яго сябра Ваця Браніславец – Ул.Дубоўка, цырульнік Абрам Ватасон – беларускі нацыянал-камуніст Алесь Адамовіч, які выкарыстоўваў свой уплыў для забеспячэння легальнасці “Узвышша”. У Казіміру Ірмалевічу Чорны выяўляе ўпартасць, але засяроджанасць, самаізаляванасць апазіцыянера. Пра яго Савецкі крытык (Я.Ліманаўскі – А.М.) асцярожна заўважыў: “Ён не спрачаецца аб грамадскіх справах, але таксама не згаджаецца са сваімі апанентамі”. Астатнія героі падобныя, за выключэннем Ваці Браніслаўца, які, магчыма, самая жыццёсцвярдзальная постаць рамана...Ён прыроджаны апазіцыянер, чыі мэты падобныя да мэтай Ул.Дубоўкі, якога ён сімвалізуе. Гэта прагрэс, рух да ўласных мэт, не навязаных афіцыйнай лініяй” [2]. Адносна вобразу Мані Ірмалевіч Ант.Адамовіч піша: “Яна сімвалізуе цэнтральную ідэю, Адраджэнне, рух, жыццё, любоў да жыцця дзеля яго самога. Сапраўды, гэта сястра, якая актывізуе духоўнае жыццё галоўных герояў. “Мая сястра ёсць жыццё”, – як выказаўся сучасны рускі паэт Барыс Пастарнак. Чорны вельмі любіў гэты выраз, і, верагодна, пад яго ўплывам ён увасобіў у вобразе Мані Ірмалевіч асноўную думку рамана” [3].

Варта ўказаць студэнтам, што раман “Сястра” інтэлектуалізаваў нацыянальнае прыгожае пісьменства не толькі ў галіне зместу, але і ў галіне сродкаў мастацкай выразнасці. Па майстэрству псіхалагічнага аналізу гэты твор і па сённяшні дзень застаецца адным з лепшых у айчыннай літаратуры. Персанажы рамана скрупулёзна аналізуюць словы, дзеянні іншага і свае ўласныя, яны ўвесь час спрачаюцца, разважаюць, вызначаюць пазіцыі. Вобраз будзецца праз перадачу адчуванняў, стану, настрою герояў. У творы К.Чорны плённа выкарыстоўвае такія прыёмы выяўлення, як плынь свабодных асацыяцый, апісанне ўнутранай паслядоўнай узаемазалежнасці разнастайных уражанняў, вобразаў, спалучэнне часу лірычнага з часам эпічным. Гэтыя прыёмы вызначальныя для письменнікаў школы “плыні свядомасці” (М.Пруст, Дж.Джойс, В.Вулф, У.Фолкнер і інш.), якім літаратура абавязана глыбокімі пераўтварэннямі ў галіне формы. Як бачна, пошукі новых сродкаў мастацкай выразнасці, што вылучае раман “Сястра”, тыпалагічна супадалі з самымі сучаснымі тэндэнцыямі ў развіцці літаратуры – імкненнем да мадэрнізацыі паэтычнай сістэмы твора.

Мэтазгодна звярнуць увагу студэнтаў на тое, што гісторыя напісання рамана, яго творчага лёсу, нарэшце, сама канцэпцыя даюць выразнае ўяўленне пра тагачасную літаратурную і нават грамадскую сітуацыю. К.Чорны выступіў абаронцам чалавечай годнасці, спагады і дабрыні. Студэнтам будзе цікава азнаёміцца з выказваннямі некаторых тагачасных крытыкаў, якія ўбачылі ў такой скіраванасці рамана “Сястра” небяспеку. Так, Т.Глыбоцкі абвінаваціў письменніка ў пошуках “звышчалавека”: “Гэта лакалізацыя “чалавечнасці” ў паасобным індывідууме пры адначасовым наданні гэтаму індывідууму нейкай асаблівай сілы – ці не нагадвае нам шуканняў нейкага звышчалавека?” [4]. Я.Ліманаўскі зрабіў закіды К.Чорнаму ў прапагандзе індывідуалізму: “У герояў “Сястры” наглядаецца вострае, хваравітае адчуванне свайго спецыфічнага дробнабуржуазнага “Я”, якое яны аберагаюць з выключнай клапаціласцю” [5]. М.Пятуховіч абвінаваціў письменніка ў ідэалізме: “Для К.Чорнага чалавек – асобы складаны мікракосм, жыццё якога развіваецца па сваіх унутраных законах, незалежных ад законаў вакольнага грамадства. Чыста ідэалістычным аршынам письменнік вымервае глыбіню і напружанасць “пачуццяў”, бо ў гэтай глыбіні і напружанасці заключаны для яго адзіны

крытэрыў вартасці чалавека” [6]. І ў рэшце рэшт той жа Я.Ліманаўскі напісаў, што К.Чорны крытыкуе існуючую сістэму: “Агульны змест твору ...адарваны ад канкрэтнай саветскай рэчаіснасці, ад якой бярэцца толькі адмоўнае, зусім не характэрнае, – аднак яно абагульняецца і з’яўляецца аб’ектам іроніі...Раман адбівае настрой той часткі дробнай буржуазіі, якая не стала на шлях спадарожнічання пралетарыяту, спынілася на раздарожжы, скептычна і з іроніяй сустракае кожны недахоп сацыялістычнага будаўніцтва” [7]. Лішне нагадваць, наколькі пагрозліва гучалі ў той час падобныя абвінавачванні.

Сучасныя ж даследчыкі называюць раман “Сястра” адным з лепшых у спадчыне К.Чорнага, вяршынным дасягненнем беларускай прозы 20-х гадоў. А В.Жураўлёў апаніў імкненне К.Чорнага сцвердзіць самакаштоўнасць, суверэннасць асобы чалавека як праяўленне “экзістэнцыяльна-псіхалагічнай тэндэнцыі” (В.Жураўлёў. На шляху духоўнага самасцвярджэння. Мн., 1995).

Студэнтам варта давесці, што раман К.Чорнага “Сястра” адыграў “першапраходчыцкую, першаадкрывальніцкую ролю і ва ўсесаюзным літаратурным працэсе. Па сваім унутраным пафасе і, больш таго, асобнымі праявамі сюжэта і характараў чорнаўская “Сястра” перагукваецца і тыпалагічна шмат у чым суадносіцца з апавесцю А.Платонава “Катлаван”. Аднак тэа досыць прывычныя ў ранейшыя часы меркаванні, паводле якіх рускаму аўтару ў супастаўленні з пісьменнікам іншай нацыянальнай літаратуры звычайна аддаваўся прырытэт ідэйна-эстэтычнага ўплыву, у дадзеным выпадку ніякага гунту пад сабой не маюць. Бо раман “Сястра” з’явіўся ў друку трыма гадамі раней, чым апавесць А.Платонава “Катлаван.” [8].

Abstract

In this article some approaches of investigation of novel “Sister” by K. Chorny in University are considered, analyzed and estimated. The author of this article points out the students that the genre of this novel is philosophical. Recommendations that indicate novel’s structure, main ideas, “ideal” sense of images, modern literary forms of K.Chorny, the pioneer role of this novel in the USSR have been made. The article reveals prototypes of the main characters of the novel “Sister”. Special attention is paid to the evolution of evaluation of the novel in critical literature.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Чорны К. Сястра // Чорны К. Збор твораў: У 8 т. Мн., 1973 . Т.3. – С.153. У далейшым спасылкі на гэта выданне падаюцца ў тэксе ў дужках.
2. Adamovic Anton. Opposition in Belorussian literature (1917–1957). New York, 1958. P.90.
3. Там жа.
4. Глыбоцкі Т. Пад шыльдай пралетарскай літаратуры // Польша, 1927. № 4. – С.221.
5. Ліманаўскі Я. Аб творчасці К.Чорнага // ЛіМ, 1933. 13 чэрвеня.
6. Пятуховіч М. Творчасць К.Чорнага // Запіскі Ін-та Літаратуры і мастацтва Беларускай АН. 1934, № 2.-- С.4.
7. Ліманаўскі Я. Аб творчасці К.Чорнага.
8. Жураўлёў В. На шляху духоўнага самасцвярджэння. Мн., 1995. – С.141.